

Oponentský posudek dizertační práce Jany Ratajové „Mužství a ženství v české literatuře raného novověku“, Praha 2009, FHS UK

Pojmy „mužství“ a „ženství“, použité v názvu dizertační práce Jany Ratajové, (zatím) nepatří k běžné terminologické výbavě českého dějepiscectví. Oba zřetelně odkazují k gender historii, nezkoumající ovšem reálné životy či postavení mužů a žen v minulosti. Jak sama autorka upozornila v jednom ze svých dřívějších článků (Kuděj 2005), bývají pod gender historií v českém prostředí zhusta chápány právě „dějiny žen“, ať už královen, šlechticů a jiných „velkých“ postav, nebo dějiny „ženské“ každodennosti či „ženských“ sfér, případně společenské a politické emancipace žen. S takovou produkcí nemá Ratajová text nic společného. Autorka se naopak hlásí k pojetí genderu jako jedné ze základních analytických kategorií při zkoumání minulosti, jak ho v roce 1986 formulovala Joan W. Scott(ová) (v textu dizertace mj. s. 7). Gender zde vystupuje jako pořádací či organizační princip, který – zjednodušeně řečeno - vlastnosti přiřazuje a moc distribuuje na základě pohlavní difference. Děje se tak prvotně při reprezentaci/konstrukci sociální skutečnosti v psaných textech, obrazech, ale třeba i ve společenské komunikaci.

Pro Ratajové přístup je příznačné (a pro „většinou“ nejen českou historiografii obtížně stravitelné), že se soustředí výhradně na texty. Ty nejsou v žádném případě pramenem k poznání „vnější“, mimotextové reality, nýbrž materiálem, v němž autorka sleduje konstruování mužství a ženství, resp. panenství (a panictví), manželství a vdovství. Těmto třem sociálním stavům jsou také věnovány tři stěžejní, byť rozsahem nestejně oddíly práce. Mohlo by se zdát, že jde opravdu o stavy sociální a nikoliv textové, o tři modality dospělé lidské existence v raném novověku, k nimž se texty (některé explicitně coby mravokárci nebo návody) vztahují. Podle vztahu k této realitě či autorského záměru by bylo nadto možné hovořit nejen o textech mravokárných, ale obecněji preskriptivních či deskriptivních. Toto určení však až na výjimky autorku nezajímá. Podstatné není ani to, zda autoři pojmají ideální křesťanský život jako sled těchto dvou nebo tří stavů, charakterizovaných mj. čistotou (čistota panenská přecházející do manželské, případně vdovské), či zda připouštějí a jak hodnotí život mimo tyto stavy (trvalý „nečistý“ život předmanželský).

Ve prospěch autonomie zvolených textů řeší Ratajová i otázku jejich žánru, tedy také obsahového a formálního vztahu k jiným textům, očekáváním předpokládaného publika a funkcím v literární komunikaci vůbec. Autorka odmítá svůj rozbor stavět na těchto (opět) mimotextových faktorech, resp. z nich vycházet, jak to činí např. jí citovaný R. Schnell, naopak se přihlašuje k diskurzivní analýze, „v níž je text vnímán bez ohledu na kontext (jako svébytné pole utváření smyslu nezávislé na kontextu)“

(s. 25-28, zde s. 26). Autorka tuto svou (v další práci zřetelnou) pozici definuje jaksi mimochodem, když se v úvodním oddíle vyrovnává s především německo- a anglickojazyčným historiografickým bádáním o genderu. Tato část práce končí poněkud abruptně (s. 33), bez shrnutí a také bez toho, abychom se dozvěděli kritéria výběru studovaných textů (což se s ohledem na postulovanou svrchovanost každého jednoho z nich může zdát zbytečné, neboť něco jako ucelený „pramenný korpus“ v tomto pohledu zřejmě logicky neexistuje, nýbrž bývá pouze efektem vymezení historického pole). Přesto analyzované texty de facto předurčují, že mužství a ženství, obsažené v titulu práce, budou pojednány výlučně jako tři zmíněné společenské stavy. Přitom by bylo představitelné, že pokud bychom přihlédli k jinému žánru české raněnovověké literatury než zjednodušeně řečeno mravoučného či křesťansky normativního, např. k cestopisům, pamfletům, satirám, eposům či jiné beletrizující fikci, obraz (hegemoniálního) mužství, takto limitovaný na rodinný či (skrytě) sexuální řád, by se rozšířil kupříkladu o rytířství. Jako doplnění konstrukce ženy coby manželky se zase vysloveně nabízejí některé ze satir, vydaných Jarolavem Kolárem (Mandát aneb vládnutí žen či příslušná pasáž Frantových práv). Přinejmenším proto, že autorka zkoumané texty srovnává a dává do vzájemných souvislostí, jejich společná charakteristika poněkud chybí.

Ostatně i zkoumaní autoři, resp. jejich texty mají mnohdy stejná východiska a odkazují na společné křesťanské autority. (Zajímavé by bylo dozvědět se, zda se v širší míře výslovně vztahují také na sebe navzájem.) Pozornost většiny z nich je zaměřena na manželství a na panenství/panictví jako ideální a v této ideálnosti si do určité míry konkurující stavy. Jeden z mimotextových aspektů do práce proniká, když se hovoří o teologickém modelu panenství trvalého na jedné a měšťanském modelu panenství dočasného na druhé straně (s. 46). Označení „měšťanský“ (a ne například „šlechtický“ či „venkovský“) vychází z předpokládaného sociálního prostředí, v němž text (Klementa Plzeňského) vznikl či do něhož směřoval. Negativní hodnocení trvalého panenství je navíc – správně – spojeno s Klemetovým protestantismem a jeho kritikou řeholního života (s. 48); z podobných protestantských pozic obhajuje Žalanský manželství (kněží) proti trvalému panictví (s. 74).

Autorka postupuje ve svém výkladu podle jednotlivých spisů a představy o panenství nebo manželství rozebírá především v rámci každého z nich, v druhém kroku je navzájem srovnává. I uvnitř jednoho textu však čtenář(ka) může narazit na jistou nekonzistenci – u Klementa (s. 50-51) tak panenství představuje mj. poklad, který jeho nositelka musí bránit. Zároveň jsou však největším nebezpečím a zdrojem pokušení ženy samé. Mají tedy panny bránit panenství samy před sebou, před pokušením, nacházejícím se v nich samých? Nebo si v tomto místě autor protiřečí? A je to z hlediska diskurzivní analýzy důležité?

I v dalších textech zkoumá Ratajová míru výlučnosti panenství, tedy jednak jeho postavení ve vztahu k dalším stavům, zejména manželství, poté rozšíření konstitutivního pojmu čistoty z nedotčenosti tělesné/sexuální na obecnou základní ctnost každého křesťana (Korunka ane vínek panenský, Žalanský) a rovněž genderovou charakteristiku panenství jako stavu ženského/mužského. Zajímavá (i když očekávaná) jsou i zjištění o „mužském“ (tvaru, mluvčím, východisku promluvy) coby genderově

neutrálním a „ženském“ coby druhotném, odvozeném, objektu (s. 71). Podnětný postřeh o lexikalizaci této duality do páru „člověk“ – „osoba“ u Thadaea (s. 138) by si v budoucnu zasloužil ověření i v jiných, do práce nepojatých textech.

V předložené dizertaci se coby předmět zkoumání sešly texty různého zaměření, což se může projevit i v preferenci či různých výměrech pojmů. Zatímco v centru Delacroixovy Zahrádky Marie, duchovního návodu pro (mužské?) členy jezuitských mariánských bratrstev, je panictví (s. 94), přináší Hussoniova Zahrada panenská, resp. autorova předmluva koncept panenství coby nadřazeného stavu společného pannám i panicům. Můžeme se ptát, zda je to dáno exemplární povahou hagiografického textu, který tuto vlastnost abstrahuje z jednotlivých legend a poměruje ji s bezgenderovým stavem andělským (s. 80) či závislostí na latinské předložce s genderově neutrálním výrazem *virginitas*.

Jako původní interpretační vklad autorky zmiňme také úvahu o vztahu paniců (či obecně ctitelů) k Panně Marii u Delacroixe. Nejen že je zde Matka Boží objektem v zásadě kurtoazní lásky, o cestě panické duše k ní nadto Ratajová navrhuje hovořit jako o svého druhu *imitatio Mariae* (paralelně k cestě duše panenské jakožto *imitatio Christi*, s. 100). Současně je však upřesněno, že u Delacroixe nespočívá nápodoba v bolesti, ale ve službě, a to ve službě Panně Marii. Zde se výklad alespoň pro mě opět poněkud zacykluje – panicové mají napodobovat Pannu Marii tím, že jí budou sloužit (jako sloužila ona)?

Stejně jako u ochrany panenství před pokušením jde i zde o dílčí interpretační nejasnost, kterou bude možné vysvětlit při obhajobě. V celé práci (dále zejm. v pasážích věnovaných manželství coby základnímu stavu a konceptu znovuspojení rozděleného těla u Rosacia) Jana Ratajová přesvědčivě prokazuje schopnost genderové analýzy raněnovověkého textu a tím vlastně i inspirativnost gender historie nevázané na konkrétní muže a ženy. V mém případě inspirace spočívala mj. v neustálém tázání se po vztahu textu a kontextu. Necháme-li stranou, že jistý kontext se vytváří také tím, že spisy jsou pojaty do jednoho analytického rámce, brání se autorka jinak velmi obezřetně před (nereflektovanými, ale v kulturněhistorickém bádání častými) poukazy na jakékoliv obecné dobové vnímání, mentalitu či sdílené (mimotextové) postoje. Jak řečeno pracuje Ratajová s pojetím jednotlivých stavů ve středověkém a raněnovověkém křesťanství (tyto „předtextové“ informace čerpá ze sekundární literatury i vlastních předchozích studií) a kriticky rozkrývá odkazy na konkrétní autory (např. sv. Ambrož u Klementa a Hussonia, s. 80). Kontext vstupuje do jejího výkladu asi nejsilněji, když se zamýšlí nad novým vydáním Rosaciovy Svornosti manželské v roce 1787, byť motivy, které k němu vedly, příznačně nazývá detailem (s. 119-123). Nabízí interpretaci změny názvu díla jednak pomocí modelu společenské změny či pomocí změny chápání pojmu svornost (od hierarchického, resp. nerovného k rovnoprávnému), přičemž v obou případech jako by text na tuto mimotextovou změnu reagoval. V druhém výkladu pisatelka spojitost textu s tím, jak byl čten či vnímán, odmítá (neboť to nevíme), a změnu názvu připisuje náhodě. Na (věčnou) otázku, zda název díla (ale třeba i jeho jazyk) je tvořen kontextem, nebo tento kontext (spolu)vytváří, nelze z textu samého, aniž bychom znali např. názor vydavatele či recipientů, odpovědět, autorka se přimlouvá za chápání této vazby jako

obousměrné. Zároveň interpretačními možnostmi, nastíněnými v tomto jednom případě, dobře ilustruje svou vstupní myšlenku historie jakožto „plurality příběhů“ (s. 6).

Jana Ratajová píše kultivovaným jazykem, její vyjadřování je přesné, odpovídá diskurzivně-analytické povaze práce a je přístupné i „uživateli“ s tímto přístupem ne zcela sdůvěřenému. Kromě několika překlepů či přehlédnutí (s. 4, 11, 29 pozn. 70, 37aj. – správně Hotchkiss, 104 – dvě slovesa „reagovaly navazovaly“) se v práci nevyskytují další formální či stylistické nedostatky. Poněkud puntičkářský čtenář by si možná přál, aby tam, kde autorka cituje konkrétní tvrzení ze sekundární literatury, uvedla v poznámce kromě titulu i stránku (pozn. 159, 231), případně aby koncept, na nějž odkazuje, podložila i autorovým dílem v poznámce (s. 120, Koselleck). Konečně „kontext“ autorčina bádání, tj. edici užitých textů (ovšem jinde než v dizertaci), prozrazuje i zapomenutý odkaz na ni na s. 67.

Vzhledem k dosavadní čilé publikační a ediční činnosti autorky netřeba závěrem vyslovovat obligátní přání či pobídku, aby dizertace vyšla tiskem. Předložená práce představuje jakousi originální a svěbytnou mezibilanci bádání, které bude jistě pokračovat. (Tím lze například i vysvětlit, proč se toho zde příliš nedozvíme o kritériích výběru studovaných textů.) Dizertační práci Jany Ratajové **doporučuji k obhajobě** a navrhuji při ní pohovořit mj. o autonomii (nejen literárních, ale třeba také úředních či soudních) raněnovověkých textů, o intertextualitě a o možnostech a relevanci studia mimotextového ovlivnění či – jak jinak – kontextu.

Praha, 28. května 2009